

КЕЙКІ БАТЫР ЖАЛАУЛЫДА ҚАЗА ТАПТЫ

Батыр қазасы жайлы ақиқат пен аңыз

Торғай даласындағы Ұлт-азаттық көтерілістің Хас батыры, теңдессіз мерген Кейкі (Нұрмағамбет) Көкембайұлының қызылдар қолынан айуандықпен қаза тапқанына 19 сәуірде 100 жыл толды.

Кешегі ұлт-азаттық көтерілісіндегі көзсіз батыр ерлігімен де, өрлігімен де, құралайды көзге атқан мергендігімен де, тайсалмайтын жаужүректілігімен де, досына адал, дұшпанына қырғидай тиген батылдығымен де басқадан ерекше тұрған. Құлан әулетінен шыққан Кейкі /шын аты Нұрмағамбет/, батыр Көкембайұлы 49 жасқа қараған шағында өзі туған Байтұма қопасынан 20 шақырым жерде, бір сайдың бойындағы бастауын Сарыторғайдан алатын, ұлы Жыланшыққа құятын, Жыланшықтан 4 шақырым жердегі көктемде қатты тасып, қарасуларға бөлініп қалатын «Жалаулы» өзені бойындағы Ожан әулетінен шыққан Сүтемгеннің Жәкенінің үйінде 1923 жылдың 19-сәуірінде атыста қызылдар қолынан қаза тапқан.

Ұлы Жыланшық өзені бойындағы Рахмет байдың ескі жұртында 1963 жылы «Родник» совхозы /кейін Жыланшық болып өзгерді/ құрылды. Тағдыр тауқыметімен тарыдай шашылып, 1932 жылғы аштықта ауып кеткен ағайын араға отыз жыл салып тарихи Отанына қайта оралды.

айында Торғай қаласына 28 шақырым жердегі «Шуақбайда» отырған бай Нұршабайдың Әбдіхалығының үйіне аттары болдырып қонады. Комиссар Токаревтің қасында бір қазақ милиция болған.

Сол үйде отырғанда бір реті келгенде Әбдіқалық ақсақал Кейкіге: «Ай, қарағым-ай, осылар сені тәрбиелейді дейсің бе, бекерге ерген екенсің» – дейді. Осы сөз батырға қамшы болады.

Торғай қаласына жетсе тұтқынға түсетініне көзі жетеді батырдың. Түннің бір уақытында тұрып, інісі Шұбар мен әйелі Ақжанды ақырын оятып, Жыланшыққа қашындар деп шығарып жіберіп, өзі қайтып келіп ұйқыдағы Токаревті атып өлтіріп кетеді. Жанындағы қазаққа тиіспейді.

Сонымен Жыланшықты бойлап, Айыркұмнан асқанда жолда жаяу келе жатқан екі татар азаматын кездестіріп, өздерімен бірге ала кетеді. Бұл екі татардың (кей деректе ноғай деп жазылады) есімдері Идоят және Хидоят екен.

Жыланшық өзені бойындағы Ожан әулетінің байы Шашамбайдың Рахметінің ауылына кештете келеді. Сол жерде кешегі ұлт-азаттық көтерілісіне белсене араласқан Аманкелді батырдың мыңбасы болған Қарабайдың Әлжанының інісі Асқарға кездеседі. Татарлардың мінуіне 2 ат сұрайды. Асқар аттарын қанша қимағанмен, батырдыңызғарынан қаймығып, амалсыз екі жүйрігін береді.

Батыр сол ауылға тұрақтамай, екі қыр астындағы /5 шақырым/ Ожан әулетінің дәулеті адамзат Сүттемгеннің Жә-

дай қолайлы сәтті пайдаланып, іштегі татарларға «сендер Кейкіні есікке итеріп жіберіндер, бастарыңа бостандық береміз» деп сендіреді. Татарлар Кейкіге жақындап орыстар «берілсе кешірім жасаймыз деп айтты» деп батырды қамыс есікке екеулеп итеріп жібереді. Батыр қарқынымен қамыс есікке соғылғанда ар жағында дайындалып тұрған солдаттар жаппай есікті көздеп атады.

Жейде-дамбалмен тұрған батырдың кіндігінен оқ тиеді. Жамылған көрпесін денесіне орап, батыр шалқасынан құлаған. Кейкі батырды үйден сүйреп шығарып, оң қолын кетпенмен кесіп алады. Жұбайы Ақжанды атып өлтіріп, ішін қылышпен жарып, ер баланы аударып тастайды. Інісі Шұбарды да, татарларды да атып өлтіреді.

Сол атыста Жәкенің Би-жамал атты 13 жасар қызының санынан оқ тиген. Бұл кісіні көзіміз көрді. Көп жылдар «Родник» совхозында тұрды. Ақанай атты шалы, Сүлеймен, Сұлман атты балалары болды. Немерелері қазір Арқалық қаласында тұрады. Би-жамал шешеміз өткен ғасырдың сексенінші жылдары Арқалық жанындағы «Аңғар» ауылында дүниеден озды.

Кейкі батырдың оң қолын қанжығаға байлап, жазалаушылар Жыланшықты бойлап, кейін қайтқан. Бұл жағдайды көршім Тұрсын Баймұханов ақсақалдың шешесінің де көргенін айтады. Қанжығадағы қол быржиып ісіп кеткенін көрген.

Міне, осы қанды қырғында амалсыз орыстарға оқ қағар болып барған жемінің інісі Сейітқасым Жамбылдың көзімен

таны да болады.

Кейкі батыр жатыр деген межелі жерге жақындағанда Сұлтан бір жансызды (сенімді адам) жазалаушылар келе жатқанын Кейкіге хабарлауға жібереді. Жіберген адам жетпей батыр түнде аласұрып ұйықтамай, ақбоз аттың жалын қызыл-жасыл матамен өріп, басына аққудың терісін бітеу киіп, салауат айтып, жанына бір жолдасын ертіп, төңіректі шолуға шығады. Жолда Сұлтан жіберген жансыз Кейкіге кездесіп жағдайды айтады. Ішінде қазақы киінген Сұлтанның бар екенін, үстінде шекпен, басында бөрік бар, қалғаны әскери киімді деп түсіндіреді.

Жазалаушылардың өз адамдарына жақындауын күтпей жанындағы жолдасымен тұтқиылдан шабуылдап, жазалаушы топтан екі орысты және мені тірі қалдырып, қалғанын қырып кетті ғой деп отыратын Сұлтан жарықтық. Бірәлінің Сұлтаны «Родник» совхозында 1964-1965 жылдары болып, 1965 жылдың мамырына Алматыда дүниеден озады. Кейкі батырмен сыйлас Шашанбай байдың Ахметінен тарайтын Күсей Жыланшықта 1994 жылы 101 жаста дүниеден озды. От ауызды, орақ тілді, сөзге шешен, тұла бойы тұнған шежіре-тарих, қайратты қария Кейкі батырдың ерліктерін жыр ғып айтып отыратын.

Бірде батыр бастаған бір топ жігіттер көл жағалап жиектен қағып, қаз атып келе жатқанда Күсей ақсақал Кейкі батырға «150 қадамдай жердегі көлде жүзіп жүрген кегерге тигізе аласың ба?» деп қалады. Су қатты жақылдаған кезд болса, ке-

өңірде кездескен қариядан Кейкі жайлы сұрасаң ерлігін мақта-нышпен тарқатып отырады.

Кейкі батырдың басын Торғайдағы алаңға іліп қойды деген дерек те көңілге қонбайды. Батырын қастерлеген, соңынан еріп азаттық үшін күрескен азаматтар сүйекке таңба болатын қорлыққа көнбеген болар еді.

Батырдың басын қорлау, халықты қорлау. Бұл жағдай халықты көтеруі мүмкін еді. Әрі Торғай азаматтарының батырлығы мен батылдығынан қаймығып, сол кездегі биліктегілер мұндай жағдайға бармасы анық.

Кейкі батырдың жан жолдасы Аманкелдінің, ақылшысы Әбдіғапар хан өлгеннен кейін биліктен, сол кездегі қатыгез жүйеден түңіліп, олардың Аманкелді батырға жасаған қянатына қапаланып, қашарына мініп жалғыз жауға шапқан көзсіз ерлігі, Отанын, елін сүйген азаматтың әділдік үшін атқа қонып, сол жолда опат болатынын біле тұра қазауат айтып ұрандап, салауат айтып жауға қарсы шабуы өлшеусіз қаһармандық болса керек.

Атқа салдым ерімді,
Бермедім жауа жерімді.
Ел ішінен жау шығып,
Сындырды Алла белімді.

Атқа салдым терлікті,
Дұшпанға қылдым ерлікті.
Мен кеткен соң халқым-ай,
Көрсерсіндер қорлықты.

Қаршы еді қанатым,
Құйысқан еді қуатым.
Еркекте перзент болмады,
Айырып жаудан алатын.

Аттым мылтық бесатар,
Дұшпанды қырдан көп қатар.

Атамекенін, туған топырағын көріп, жылап, топырағын сүйген қарттарды көзіміз көрді. Сол уақытта қарттар ауылда көп болатын. Бас қосқан жерде айтар сөзі, пікір-таласы кешегі ұлт-азаттық көтерілісінің қалай етек алуы, кімдер қатынасты, кімдер қандай ерлік көрсетті, тәркілеу, аштық жайлы болатын. Әсіресе, ұлт-азаттық көтерілісі басшылары жайлы көп айтылатын.

Қазір ойлап отырсам, сол кездегі қарттар көтеріліске тікелей араласқан сарбаздар, әскер басшылары, елдің белді азаматтары болатын.

Әбдіғапар ханның, Әлібидің, Аманкелді, Кейкі батырлардың көзін көрген, бірге жүрген жерлері, қанды көйлек достары, қатардағы сарбаздары болған азаматтардың көбі өткен ғасырдың жетпісінші, сексенінші жылдары дүниеден озды. Олар тарихи шындықты көзімен көрді, арттағы ұрпаққа болған оқиғаларды жыр ғып жеткізіп кетті. Осы оқиғаларды көп естіген адамның бірімін.

Осы «Жыланшық» өңірінде, Кейкі батырдың туған, дүниеден озған жерінде 1963-1984 жылдары қызмет атқардым.

Барлық совхоз орталығындағы халық Кейкі батыр жатқан Жәкен қарасуынан ауыз су ішті, тоғыз жолдың торабында жатқан батыр зиратына жолаушы зиярат етіп, Құран бағыштап, аруағына тағзым ететін. Батыр туралы, оның әр кездегі ерлігін әңгіме қылатын.

Әсіресе, Кейкі батырдың қазасы көп айтылатын. Оның ерекше есте қалатыны батыр денесі совхоз орталығынан 5 шақырым жерде жатыр.

Енді қарттардың айтуы бойынша Кейкі батырдың қазасына тоқталамын.

Кейкі батыр жанында інісі Шұбар /шын аты Нұрмұханбет/, әйелі Ақжан үшеуі комиссар Токаревқа еріп, 1923 жылдың сәуір

летті адамды Сүтегеннен Жәкенінің үйіне келіп қонады. Күзетке інісі Шұбарды қояды. Токаревтің жанындағы қазақ милиция Әбдіхалықты Торғайға апарып түрмеге қамайды. Көп кешікпей жазалаушы әскер жолға шығады. Кейкі батырдың қашқан бағытымен Рахмет ауылына келіп, Кейкіні көргендер бар ма деп сұраған. Сол жерде біреулер Жыланшық өзені бойынан 5 шақырымдай жердегі Жәкен үйінде қонып жатқанын айтады.

Болмаса Кейкі Ұлытауға қашады деп қуғыншылар Жыланшықты бойлап асып кетуі анық еді. Қуғыншылар таң қараңғылығын пайдаланып, батыр жатқан үйді қоршайды. Күзетке қойған інісі жол соқпа болып, бұл уақытта қалғып кетсе керек.

«Ойбай, батыр, үйді жау қоршады» деп, Ақжан сұлу үйдің ішін оятады. Кейкі батыр жейде-дамбалмен ортадағы қамыс есікке ұмтылады.

Осы уақытқа дейін солдаттар арасында сол маңайда тұратын қарапайым 15 ке жуық ауыл азаматтары болғаны, оларды еріксіз Кейкіге қарсы оқ қағар етіп апарғаны айтылмай келді.

Үй қоршалады. Сырттан орыс офицері Кейкіге «Үйден шығып беріп, болмаса граната тастаймын» деп айғайлайды.

Кейкі батыр орысша түсінбеген соң жанындағы татарлардан не деп тұр деп сұрайды екен. Татарлар «берілісін, болмаса граната тастап, үйді жарамыз» дейді деп түсіндіреді. Сонда Кейкі батыр «мен тірідей қолға түспей атысып өлемін, айт, ана орыстарыңа» деген. Татарлар Кейкі сөзін сырттағыларға жеткізеді.

Іште татарлардың батырмен бірге екеніне көзі жеткен орыстар татардан Кейкінің қайда тұрғанын сұрайды. Кейкі батырдың қатты ғып қамыстан буған есіктің жанында тұрғанын татарлар жеткізеді. Осын-

дықсыз Жамбылды көзімен көрген. Кейкінің өліміне байланысты әңгіме айтқан қарттар батырдың басының кесілгені туралы айтқан емес. Жауы үшін батырдың басы емес, атқанын мұлт жібермейтін киелі қолы керегі анық. Кейіннен Токаревтің баласы келіп, өлікті ашқызып, басты алып, денесін қылышпен тураған.

Үкіметтен қаймыққан жергілікті халық батырдың денесін серіктерімен қосып, Жәкен үйінен сәл қырғарырақ, 100 қадамдай жердегі суағар жыраға жерлеген. Сол жерде қазір темір там және құлпытас тұр батырға арналған. Кейкінің ажал тапқан үйі 1965 жылдарда тұрды. Сол жерде қой қырқатын пункт болды. Кейкі жатқан үйде қой қырқып, бір топ жастар жатқанбыз. Қазір үйдің орны ғана қалды. Ұзындығы 30, ені 9 қадам.

1965 жылы Кейкі батырдың Жезқазғанда тұратын ағайыны Әбу Қарақожин темір там мен құлпы тас әкеліп, ауылдың көнекөз қарттарын жинап, ас берді, белгі орнатты. Батыр жерленген жерді анықтауда ауыл қарттары Кейкіні көзі көрген қариялар Ахметтің Күсейі, Шүлленің Шекері, Омардың Бәйділдасы, Жамбылдың Сейітқасымы, Қылдбайдың Табылдысы, Бәйділдәнің Ыдырысы, Дулығалы мешітін Қазиишан т.б. азаматтар болды.

Кейкі батырдың бір өзі қару кезеген жүз адамға қарсы шабатын көзсіз ерлігін, табиғатынан құрыштай берік қайраттылығын, ортадан жоғары бойлы, жауырыны қақпақтай, мойыны жуан, көзінің қарасынан қызылы басым, отты көзді, қыран қабақты азамат еді деп отыратын көзін көрген қариялар.

Кейкі батыр топ құрып, ғазуат жариялап, ешкімге бағынбай Ұлытауда жатқанда Торғайдан арнаулы жазалаушы қол шығады. Ішінде Бірәлінің Сұл-

туға жақындаған кез болса керек. Сонда батыр «егер тигізсем, сен судан шешініп аласың ба?» деген. Айтқан сөз атылған оқ. Күсей келіседі. Тигізе алмас деп дәмеленеді.

Сонда Кейкі батыр ат үстінен бұрыла беріп бір қолымен көздемей кегерді атып салады. Кегер қозғалмай орнында қалады.

Күсей амалсыз суық суға түсіп, кегерді алып шығады. Қараса оқ кегердің басына тиген. Кейкі батыр тек мерген ғана емес, аруақты адам еді деп отыратын Күсей қария. 1963 жылы «Родник» совхозының «Көшкінбай» бөлімшесінде Кейкі батырдың жеңгесі Құлан Жәкеннің бәйбішесі бізбен көрші тұрады. Әңгіме арасында Кейкі батырдың ойнап лақтырған соққа қары кигіз үйдің туырлығын тесіп үйдегі бізге оқша тиетін деп отыратын.

Жарықтық батыр қайным өте атбегі адам еді, екі – үш жүйрік ат ұстады, аттары адамша сөйлемегені болмаса батырдың әр қимылы мен ысқырғанын түсініп, жайылымнан шауып келетін, ауна десе аунайтын, жат десе бүйіріне жата қалатын. Қалай үйреткеніне таң қалатынбыз деп әңгімелейтін.

Кейкі аз ғұмырында тұлпар мініп, сұлдуы сүйген азамат. Өзімен бірге опат болған Ақжан сұлу Қарғалы – Қайдауылдың атақты байы Есенғұлдың қызы болатын. Ақжанды 1920 жылы алған. Ақжан сол кезде 17-де, Кейкі 46 жаста болған. Батыр 49 жасында Ақжан 20 жасында өлді. Ақжан сұлудың тар жол, тайғақ кешу қиын қыстауда басын өлімге байлап, үнемі батырмен бірге болуы, тіпті, аяғы ауыр шағында атқа шауып, батырдан ажырамай жүруі де әйел адам үшін ерлік, шын сүйіспеншілік, адал махаббаттан болар.

Кейкі батыр ерлігімен, ерлігімен, қайтпас қайсар батырлығымен, мергендігімен халық жадында қалған тұлға. Қай

Дұшпанды қырдым көп қатар. Қанша дұшпан қырсам да, Қияметте таң атар.

Атқа салдым, мыс салдым, Көтердің Алла дұшпанды. Естіген халқым дұға қыл, Кейкі батыр ұсталды.

Жатыр едім ұйықтап, Жатеметім тұйықтап. Қасыма келді бір жаяу, Жауыр аттай иықтап.

Ақсұлу /Ақжан/ маған ерді ғой, Құдай маған берді ғой. Үш жыл бұрын көрген тұс, Айнымай бүгін келді ғой.

Алғаным еді алғаным, Қамаулы жерде қалғаным. Сайынға шығып ұрыс салмай, Ішімде кетті-ау арманым.

Мылтық аттым тесіктен, Кіргізбедім есіктен. Сыртымнан плен ұстады, Өлтіруге өшіккен.

Шоңқайманың қаласы, Қызылға жақын даласы. Бізді дұшпанға ұстатқан, Сарбастың Садыр баласы.

Төрт аяғың төбенде, Екі қолың жағанда. Сарбастың Садыр баласы, Зәкірде Зәурен оңбасын, -деп әрі қарай жалғаса беретін салауат халық жадында мәңгі сақталған.

Жалпы туыстарының айтуынша Кейкі соғысып жүріп салауат айтып жүрген. Салауаты қуат күш, қаһар беріп, жаудың мысын басып отырса керек. Салауаты ұзақ еді деп отыратын қарттар.

Батыр рухы мен аруағы халқын қолдап, қорғап жүрері хақ. Ұлы Жаратушы батырға шман, артындағы халқына береке бірлік берсе екен деп тілеймін! Өмірден озғанына 100 жыл толуына байланысты Кейкі батырға халық батыры атағы берілсе, аруағы алдында ұлттық парызымыз өтелер еді.

Шөптібай БАЙДІЛДИН,
Кейкітанушы